

УДК 378.016:37

Ірина Холковська

ПРИНЦИП УПРАВЛІННЯ-САМОУПРАВЛІННЯ У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ І РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ

У статті обґрунтовується сутність принципу управління-самоуправління, його значення у формуванні конфліктологічної готовності майбутніх учителів, визначаються методичні шляхи і правила реалізації у навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу. Принцип управління-самоуправління трактується як загальне нормативне положення, що визначає спрямованість педагогічного керівництва на стимулювання суб'єктної активності майбутніх учителів, яка забезпечує формування складових готовності до попередження та розв'язання педагогічних конфліктів.

Ключові слова: *конфлікт, конфліктологічна готовність, професійна підготовка майбутніх учителів, принцип управління-самоуправління.*

Розробка методологічних засад формування готовності майбутніх учителів до вирішення конфліктів крім виявлення закономірностей цього процесу і опису його концептуального базису потребує також визначення нормативних положень, що характеризують найбільш загальну стратегію розв'язання педагогічних завдань. У педагогіці такі нормативні положення традиційно трактуються як принципи. У нашому дослідженні принципи розглядаються як загальні нормативні положення, яких має дотримуватися викладач у процесі підготовки майбутніх учителів до попередження та розв'язання педагогічних конфліктів. При цьому знання про нормативні положення виступають системоутворюючим фактором педагогічного процесу. Вони визначають цільову спрямованість, технологію діяльності викладача, його професійну позицію в організації професійної підготовки майбутніх учителів. Такі знання існують у вигляді вимог і правил, у відповідності з якими викладач вибудовує свою професійну позицію щодо конфліктологічної підготовки майбутніх учителів і здійснює відповідні дії.

Конструктивне чи деструктивне розгортання конфліктної ситуації визначає цілі, мотиви і переживання опонентів. Саме вони є тим «двигуном» конфліктів, який перетворює енергію зіткнення сил, що протистоять у конкретній ситуації, у неповторну і психологічно складну взаємодію, у якій виявляються особистісні здатності і риси характеру, здійснюється моральний вибір. Наголосимо: головною ланкою взаємодії є цілі опонентів. Вони є ключем до розуміння і прогнозу поведінки учасників конфліктної ситуації [2].

Як бачимо, у науці встановлена залежність розвитку конфліктної ситуації, конфлікту від ступеня сформованості мотиваційної сфери учасників конфлікту. Разом з тим, існують і інші погляди. Як вказує Н. В. Гришина: «Саме сприйняття ситуації як конфліктної «створює» конфлікт – «запускає» для суб'єкта необхідність реагування у вигляді вибору відповідної стратегії конфліктної взаємодії та її подальшого розвитку» [4, с. 165]; «Ми не можемо нехтувати сенсами, значеннями, які ці об'єкти конфлікту мають для свідомості індивіда, оскільки саме ці значення детермінують поведінку індивіда» [4, с. 169].

Методологія синергетичного підходу, що диктує необхідність розгляду педагогічного процесу як складноорганізованої системи, обумовлює важливість відповідних педагогічних закономірностей. Ними, на наш погляд, є закономірності розвитку педагогічних систем [1, с. 21]: а) для виховання – це перехід соціалізації у самореалізацію; б) для навчання – це перехід освіти в самоосвіту; в) для розвитку – це перехід розвитку в саморозвиток.

Очевидно, що для процесу формування конфліктологічної готовності є необхідним такий принцип, який максимально забезпечує становлення самостійності майбутнього фахівця у конфліктологічних процесах, робить реальним перехід майбутнього педагога з позиції керованого на позицію самокерування у навчальній і професійній діяльності.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сутності принципу управління-самоуправління, його значення у формуванні конфліктологічної готовності майбутніх учителів, визначенні методичних шляхів його реалізації у навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу.

Встановлені закономірності функціонування та вдосконалення феномену конфліктологічної готовності майбутніх фахівців на основі методологічних підходів до його осмислення та проектування дозволяють визначити адекватні конфліктологічній природі якості, що формуються, і сучасним педагогічним тенденціям принцип його формування. Ми вважаємо, що особливою характеристикою принципу буде інтерактивність як мінімум двох процесів: 1) розвиток і саморозвиток індивідуально-психологічних та особистісних професійно значущих якостей фахівця, що виявляються у конфліктних ситуаціях; 2) розвиток конфліктної ситуації і конфлікту, обумовлений суб'єктивними характеристиками їх учасників та об'єктивними причинами процесу навчання. Перший процес відображає психологічну та соціальну основу якості, що формується; другий процес відповідає специфічній (конфліктологічній) основі даної якості.

Таким чином, беремо до уваги встановлений інтегративний характер двох вищезазначених процесів: педагогічного – це процес формування професійно значущих якостей, конфліктологічного – це процес управління конфліктом. Сучасне розуміння процесу формування в педагогіці пов'язується з процесом управління [3]. Так, О. С. Гребенюк установив, що

формування особистості є процесом управління розвитком індивідуальності. При цьому під «управлінням» автор розуміє основне лексичне значення слова: «вплив» на ті чи інші компоненти в структурі індивідуальності. Характеризуючи сутність процесу управління конфліктом, фахівці також розглядають його як «вплив» на елементи конфліктної ситуації з метою попередження і розв'язання різних видів конфліктів [5]. Таким чином, співставлення сутнісних характеристик двох процесів дає змогу виявити інтегративну основу принципу формування готовності майбутніх учителів до попередження і розв'язання конфліктів, яку становить феномен «управління».

Беручи до уваги все вищесказане, ми вважаємо, що у процесі формування готовності майбутніх учителів до попередження та розв'язання педагогічних конфліктів важливу роль відіграє принцип управління-самоуправління. Педагогічна система є системою керованою. Ефективність її функціонування і розвитку тим вище, чим ефективніше здійснюється управління нею на всіх етапах педагогічного процесу. Крім загального принципу управління, з якого випливають всі інші засадничі положення, до системи педагогічних принципів творчого саморозвитку дослідник В. І. Андреев [1] включає принцип переходу педагогічного управління в самоуправління особистості і колективу тих, хто навчається, у процесі різної, у тому числі навчальної і творчої діяльності. Цей принцип базується на такій психологічній закономірності. Творчість, відповідно до психологічної закономірності, встановленої Я. А. Пономарьовим, є такою лише до тих пір і у таких ситуаціях, коли відбувається саморозвиток особистості. Встановлено також, що у розвитку творчих здібностей тих, хто навчається, досягається більша ефективність, якщо більше використовуються можливості і засоби самоуправління. Наведені висновки щодо розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів у їхній професійній діяльності для нашого дослідження мають очевидну значущість.

Принцип управління-самоуправління у формуванні готовності майбутніх учителів до попередження і розв'язання конфліктів вирішує низку протиріч: 1) між управлінням і самоуправлінням студентів у навчально-виховному процесі; 2) між цілісним розвитком конфліктологічної готовності і відставанням у формуванні її окремих компонентів (мотиваційно-ціннісного, когнітивного, операційно-діяльнісного); 3) між розвитком професійно значущих для конфліктологічної діяльності якостями індивідуальності майбутнього фахівця і його особистісними властивостями.

Зазначені протиріччя розв'язуються через вимоги до виконання педагогічних завдань, спрямованих на досягнення мети формування конфліктологічної готовності майбутніх учителів. Окреслимо загальну логіку визначення змісту системи педагогічних завдань і вимог до їхнього вирішення.

Завдання першого етапу полягає в формуванні конфліктологічної компетентності фахівця, який має знання у галузі конфліктології, конструктивно ставиться до конфлікту, володіє вміннями попереджати і розв'язувати конфлікти.

Розуміння педагогічного завдання як способу досягнення педагогічної мети визначальним чином впливає на відбір змісту завдань першого етапу у логіці формування навчальної конфліктологічної діяльності майбутнього фахівця.

Набуття досвіду подолання можливих протиріч у навчальних конфліктних ситуаціях (когнітивних, мотиваційних, рольових), у змодельованій взаємодії з суб'єктами (викладач, інші студенти, сама особистість майбутнього фахівця) у відповідній навчальній діяльності створює необхідний для рефлексивних процесів конфліктологічного самовизначення дослідницький психологічний базис.

Таким чином, завдання з формування конфліктологічної компетентності полягають у створенні в навчально-виховному середовищі вищого педагогічного навчального закладу умов для розвитку всіх компонентів конфліктологічної готовності майбутніх фахівців. Конфліктологічна компетентність як система знань, умінь, професійно значущих особистісних якостей, що слугують базисом конфліктологічної підготовки майбутніх учителів, створює передумови для формування прагнення до використання професійного багажу в майбутній навчально-виховній роботі вчителя, для вирішення проблем самовдосконалення як на індивідуальному, так і на професійному рівні. Саме на розв'язання виниклого протиріччя між прагнення використати отримані знання, уміння і відсутністю професійного бачення, позиції спрямовані завдання другого етапу, який пов'язується з формуванням готовності студентів до розв'язання конфліктів як у навчальній, так і у професійній діяльності.

Завданням другого етапу є формування конфліктологічної готовності майбутніх учителів, здатних вибудовувати діалогічну взаємодію з суб'єктами професійної діяльності в складних ситуаціях (проблемних, конфліктних, кризових, екстремальних). Високий рівень сформованості конфліктологічної готовності полягає у вмінні займати конструктивну позицію у професійній діяльності за умов розгортання конфліктної ситуації, прагненні дотримуватися установок і правил діалогічного спілкування, вмінні реалізувати всі етапи керівництва конфліктними ситуаціями (діагностика конфлікту, прогнозування особливостей його розвитку, попередження, власне конфліктна взаємодія, розв'язання проблемної ситуації). Вважаємо, що досягнення зазначеної мети можливе у процесі навчально-професійної діяльності. Поєднання набутих конфліктологічних знань, ціннісних орієнтацій щодо ставлення до конфлікту у професійній діяльності вчителя, відповідних умінь створює основу для саморозвитку студентами мотиваційного, когнітивного, емоційно-

вольового, операційно-діяльнісного компонентів конфліктологічної готовності фахівця. Отже, завдання з організації навчально-професійної діяльності майбутніх учителів полягають у створенні умов для розвитку професійно важливих якостей в основних сферах індивідуальності, які відповідають конфліктологічній готовності.

Таким чином, як бачимо з представлених цілей і завдань з організації навчально-професійної конфліктологічної діяльності, створюються умови для розвитку творчої основи конфліктологічної готовності, а саме: позитивний емоційний фон, діалогічне спілкування на заняттях, що забезпечує можливість переносу раніше засвоєних зразків професійної діяльності до нових, значущих для набуття професійного досвіду, ситуацій. Разом з тим, власний досвід конфліктологічної діяльності майбутніх учителів потребує актуалізації, а, можливо, і корекції. Необхідним є зміщення акцентів на забезпечення майбутніх фахівців методологією та технологією творчих підходів до побудови професійних взаємовідносин за умов існування конфліктів як даності у діяльності вчителя. На вирішення означеного протиріччя спрямований наступний етап формування готовності майбутніх учителів до попередження і розв'язання конфліктів.

Мета третього етапу – сформувати конфліктологічну готовність майбутнього фахівця, гармонійно розвинутої особистості, здатної з позицій моральності, справедливості творчо розв'язувати складні професійні ситуації. Завдання цього етапу полягають у створенні умов для розвитку конструктивної конфліктологічної позиції, професійно важливих в умовах конфлікту якостей в основних сферах індивідуальності майбутніх учителів.

Формування конфліктологічної готовності фахівців повинно відбуватися з урахуванням закономірностей розвитку професійно важливих в умовах конфлікту якостей індивіда та особистості, динаміки конфліктної ситуації і конфлікту та процесу професійної конфліктологічної підготовки, що відповідає закономірностям педагогічного процесу.

Технологічний аспект врахування вищезазначених закономірностей полягає у реалізації вимог принципу управління-самоуправління: 1) викладач і студент у навчальній взаємодії систематично і послідовно виявляють і враховують рівні сформованості конфліктологічної готовності майбутніх учителів; 2) викладач і студент у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів приділяють особливу увагу розвитку і саморозвитку інтегрованих характеристик (компонентів) готовності до попередження і розв'язання конфліктів у професійній діяльності; 3) викладач і студент використовують реальні і змодельовані конфліктні ситуації і конфлікти як педагогічні засоби освіти та самоосвіти, розвитку і саморозвитку, виховання і самовиховання; 4) структурування навчальної взаємодії викладача і студентів відбувається у відповідності з логікою управління-

самоуправління конфліктними процесами; 5) викладач і студент здійснюють систематичний аналіз і самоаналіз результативності педагогічної взаємодії, спрямованої на розвиток професійно важливих у конфліктологічній діяльності індивідуально-психологічних та особистісних якостей майбутніх фахівців. Вказані вимоги відображають основні напрями педагогічної діяльності у процесі формування конфліктологічної готовності майбутніх учителів.

Принцип управління-самоуправління – це система нормативних положень, які визначають цільову спрямованість дій викладача, операційно-дійовий аспект його діяльності, професійну позицію, що у кінцевому рахунку забезпечує продуктивність активності майбутніх учителів (самоосвіти, саморозвитку, самовиховання), спрямованої на формування складових готовності до попередження та розв'язання конфліктів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Розгляд принципу управління-самоуправління з теоретичних позицій створює основу для визначення на прикладному рівні методичних шляхів його реалізації у процесі конфліктологічної підготовки майбутніх учителів. Виконання вимог принципу управління-самоуправління обумовлене розумінням правила як лаконічно сформульованого припису, який забезпечує раціональну тактику педагогічних дій з реалізації принципу.

Правило 1. У цільовому компоненті професійної підготовки майбутніх учителів необхідно спеціально виокремити цілі і завдання, спрямовані на розвиток і саморозвиток інтегрованих компонентів конфліктологічної готовності.

Правило 2. У процесі формування готовності майбутніх учителів до попередження і розв'язання конфліктів необхідно систематично використовувати діагностичні методики для визначення рівня сформованості окремих її компонентів.

Правило 3. У навчально-виховному процесі важливо використовувати реальні і змодельовані конфлікти у формі навчальних, розвивальних і виховних проблемних ситуацій.

Правило 4. Передбачити у навчальній, навчально-професійній і професійній діяльності студентів реалізацію системи конфліктологічних завдань, зорієнтованих на розвиток у майбутніх учителів умінь управління конфліктом (діагностика конфлікту, прогнозування спрямованості його динаміки, вибір адекватного діагностиці та прогнозу стилю конфліктної взаємодії, експертиза ефективності попередження чи розв'язання конфліктної ситуації, організація післядії).

Правило 5. У процесі формування конфліктологічної готовності майбутніх учителів необхідно забезпечити послідовну зміну форм соціальної взаємодії, що розгортаються у напрямі розширення саморегуляції студентів і формування у них здатності до самостійної творчої активності.

Прикладний рівень розгляду принципу управління-самоуправління

необхідно доповнити визначенням умов його реалізації. Під умовами ми розуміємо фактори педагогічного процесу, за яких можливе його оптимальне і ефективне функціонування. Структуруємо умови за групами:

– організаційні: введення теоретичних відомостей і завдань з конфліктології у всі курси, пов'язані з психолого-педагогічною підготовкою майбутніх учителів; включення компонентів конфліктологічної готовності у кваліфікаційну характеристику вчителів за всіма напрямками підготовки;

– теоретичні: відбір і структурування матеріалів для професійної конфліктологічної підготовки майбутніх учителів і опанування їх викладачами, які забезпечують читання дисциплін психолого-педагогічного циклу, з метою подальшого впровадження на заняттях різних форм;

– практичні: відбір і структурування діагностичних, навчальних, розвивальних методик з метою їхнього подальшого впровадження у професійну підготовку майбутніх учителів; формування готовності викладачів до їхнього використання.

Отже, у контексті формування конфліктологічної готовності майбутніх учителів реалізація принципу управління-самоуправління сприяє становленню суб'єктної позиції студентів і підвищує ефективність їх підготовки до попередження та розв'язання педагогічних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В. И. Педагогика : учебный курс для творческого саморазвития / В. И. Андреев. – Казань, 2000. – 608 с.
2. Бородкин Ф. М. Внимание: конфликт! / Ф. М. Бородкин, Н. М. Коряк. – Новосибирск, 1989. – 189 с.
3. Гребенюк О. С. Научно-методическое обеспечение курса общей педагогики / О. С. Гребенюк. – Калининград, 1997. – 87 с.
4. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб., 2000. – 464 с.
5. Зеркин Д. П. Основы конфликтологии : курс лекций / Д. П. Зеркин. – Ростов н/Д., 1998. – 480 с.
6. Климов Е. А. Психология: воспитание, обучение : учебное пособие для вузов / Е. А. Климов. – М., 2000. – 367 с.